

*De ce nu avem
o piață a ideilor*

H.-R. PATAPIEVICI – născut la 18 martie 1957 (București). Studii de fizică (1977–1981; diplomă de specializare 1982), cercetător științific (1986–1994), asistent universitar (1990–1994), director de studii (1994–1996), membru în Colegiul Consiliului Național pentru studierea Arhivelor Securității (CNSAS, 2000–2005), președinte al Institutului Cultural Român (ICR, 2005–2012). Cercetător privat în istoria ideilor. Scriitor. Realizator TV. Director al revistei ID – *Ideii în Dialog* (2004–2009). A susținut cursuri de istoria științei și de istoria ideilor (Universitatea București). Membru al Grupului pentru Dialog Social (GDS); al Uniunii Scriitorilor din România (USR); al PEN Club. Membru fondator al Societății Academice Române (SAR) și al Grupului de Cercetare a Fundamentelor Modernității Europene (Universitatea București și New Europe College). Membru de onoare al Institutului Ludwig von Mises – România.

Debut în presă – 1992 (*Contrapunct*). Colaborări la 22, *LA&I*, *Dilema*, *Orizont*, *Vatra*, *Secolul 20*. Rubrici permanente la 22 (1993–2003), *LA&I* (2003–2004) și *Dilema Veche* (2004–2005), ID – *Ideii în Dialog* (din 2004). Editorialist la *Evenimentul Zilei* (2006–2010).

CĂRȚI PUBLICATE

Cerul văzut prin lentilă, Nemira, 1995 (Premiul pentru eseu al Editurii Nemira, 1993; Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor, 1995); Poliorom, 2002. *Zbor în bătaia săgeții*, Humanitas, 1995; traducere în engleză: *Flying against the Arrow*, CEU Press, 2002. *Politice*, Humanitas, 1996. *Nézz vissza haraggal. A románokról – roman szemmel* (Az előszót Konrád Göyrgy írta), Pont/Kiadó, Budapest, 1997. *Omul recent*, Humanitas, 2001 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu; Premiul revistei *Cuvântul*; Premiul AER pentru eseu); traducere în spaniolă: *El Hombre reciente*, Áltera, Madrid, 2005. *Ochii Beatricei*, Humanitas, 2004 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu); traducere în italiană: *Gli occhi di Beatrice. Com'era davvero il mondo di Dante?*, Bruno Mondadori, Milano, 2006; traducere în spaniolă: *Los ojos de Beatriz. ¿Cómo era realmente el mundo de Dante?*, Siruela, Madrid, 2007. *Discernământul modernității*, Humanitas, 2004; *Despre idei și blocaje*, Humanitas, 2007; *Ultimul Culiuanu*, Humanitas, 2010.

TRADUCERI (în colaborare): David Bohm, *Plenitudinea lumii și ordinea ei / The Wholeness and the Implicate Order*, Humanitas, 1995.

EMISIUNI TV REALIZATE

Ideii în libertate, pentru TVR Cultural, 2002–2005 (Premiul Consiliului Național al Audiovizualului, CNA, pentru cea mai bună emisiune culturală a anului 2003; Marele Premiu al Asociației profesioniștilor de televiziune, APTR, 2004).

Înapoi la argument, pentru TVR Cultural, 2006–2012.

*De ce nu avem
o piață a ideilor*

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Lidia Bodea
Coperta: Ioana Nedelcu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Stelian Bigan, Carmen Petrescu

Tipărit la Monitorul Oficial R. A.

© HUMANITAS

Textul actualei ediții reproduce integral textul ediției din 2007. Au fost însă tacit corectate unele scăpări strecurate la prima redactare, precum și cele câteva erori care au fost semnalate de unii recenzenți. De asemenea, s-a adăugat un „Cuvânt înainte la ediția a doua“.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PATAPIEVICI, HORIA-ROMAN
De ce nu avem o piață a ideilor / Horia-Roman
Patapievici. – Ed. a 2-a. – București: Humanitas, 2014
ISBN 978-973-50-4397-1
130.2
316.7(498)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

*Dedic această carte celui care i-a inspirat gândul
și i-a susținut realizarea – lui Gabriel Liiceanu,
prieten și editor exemplar.*

În Franța, fiecare acordă mare importanță acțiunilor sale și acțiunilor celorlalți. În România, nimic nu are importanță. Vin aici șase luni pe an ca să mă conving că totul e zadarnic.

MARTHA BIBESCU

Fiecare filozof care se apleacă asupra unui subiect dat găsește să spună ceva semnificativ despre el; în sine, contribuția sa poate fi de mică valoare în raport cu adevărul sau poate reprezenta, chiar fiind adevărată, puțin lucru, în raport cu vastitatea subiectului – dar însumarea contribuțiilor tuturor conduce la rezultate remarcabile. Trebuie, de aceea, să le fim recunoscători nu doar celor pe ale căror opinii le încuviințăm, ci și celor cu ale căror opinii ne aflăm în dezacord fie pentru că le găsim superficiale, fie pentru că le considerăm eronate: chiar și aceștia din urmă ne sunt de folos, deoarece ne ajută prin exemplul lor să gândim mai bine.

ARISTOTEL

Filosofia românească este marea necunoscută a culturii române. Cercetarea istoriei filosofiei românești este, pentru majoritatea filosofilor și specialiștilor români în filosofie, neinteresantă. În cultura română, cei care s-au bucurat de existența filosofiei românești au fost în primul rând literații; fără acumulările de informație pe care le-au realizat și conservat filologii, istoria filosofiei românești nu ar fi fost cu putință.

MARTA PETREU

Tablă de materii

Cuvânt înainte la ediția a doua	11
I. Argument	21
II. Situația de fapt	24
III. Formularea întrebării: De ce, având filozofi, nu avem și o istorie a filozofiei românești?	29
IV. Principiul succesiunii neîntrerupte și anomalia de <i>non sequitur</i> <i>Prima încercare de răspuns</i>	38 46
V. Piața ideilor <i>Situația pieței culturale înainte de comunism</i> <i>Situația normală</i> <i>O comparație</i> <i>A doua încercare de răspuns</i>	48 49 55 59 63
VI. Imperialismul culturii generale <i>Impunerea modelului unic al culturii generale: secolul XIX</i>	65 66

<i>O digresiune. Idei generale și idei speciale:</i>	
<i>cultura ideilor</i>	76
<i>Menținerea modelului unic al culturii generale:</i>	
<i>secolul XX</i>	79
VII. Existența spațiului public	84
<i>Efectele secundare ale absenței</i>	
<i>spațiului public: spiritul subteranei</i>	85
<i>A treia încercare de răspuns</i>	88
<i>Realitatea este garantată de existența</i>	
<i>unui spațiu public</i>	88
<i>Efectele secundare ale absenței</i>	
<i>spațiului public: incultura diferendului</i>	96
<i>Digresiune: ceartă, dialog, polemică</i>	99
<i>O recapitulare a situației de fapt</i>	107
VIII. Situația de drept:	
<i>răspunsul la întrebare</i>	110
<i>Structura argumentului</i>	111
<i>Neîncrederea în idei a românilor</i>	118
IX. Un model al culturii bine rânduie	124
<i>Modelul scării & Modelul roșii</i>	125
<i>Cum se naște și cum funcționează</i>	
<i>o cultură bine rânduie</i>	132
<i>Elegie pentru cultura generală</i>	153
<i>Digresiune: Ce înseamnă să fii cultivat?</i>	162
<i>Încheiere</i>	164
Anexe	167
Note	233

I

Argument

Cartea de față pleacă de la un articol scris în iunie 1996 pentru volumul omagial pe care Sorin Antohi și Aurelian Crăiuțu l-au dedicat lui Mihai Șora, cu ocazia împlinirii vârstei de 80 de ani. Am optat să scriu nu despre filozofia lui Mihai Șora, ci despre absența receptării de specialitate a filozofiei sale pentru a semnala încă o dată lucrul de mult cunoscut și mereu deplâns, niciodată depășit, și anume incapacitatea pieței culturale românești de a fructifica ideile originale. Am propus atunci o explicație bazată pe constatarea că la noi există un soi de hegemonie a culturii generale, care împiedică formarea unei veritabile piețe a ideilor de specialitate. În același timp, inexistența unei piețe a ideilor are drept consecință blocarea acelei deschideri între oameni care face cu putință atât identificarea (și susținerea) gândirii originale, cât și capacitatea de a formula un bine comun. Unde nu există o piață a ideilor, nu putem vorbi nici de o realitate comună. Astfel încât blocajului situat la un nivel strict intelectual al receptării trebuie să îi corespundă o imposibilitate

endemică de mobilizare a societății în jurul unui bine comun. Concluzia articolului era că însăși noțiunea de realitate obiectivă este pusă în discuție de absența schimbului intelectual și că numeroasele metehne ale „românilor”, mereu denunțate, niciodată înțelese, sunt consecințe neașteptate ale curențelor rezultate din absența unui „dialog generalizat al ideilor” (așa se numea articolul meu din 1996).

De atunci au trecut unsprezece ani. Mihai Șora a împlinit 91 de ani și, în ciuda publicării câtorva cărți și numere de revistă dedicate personalității sale, opera sa de filozof a rămas la fel de lipsită de urmași, la fel de săracă în comentatori specializați și la fel de izolată intelectual (în ciuda enormei simpatii culturale și umane de care se bucură autorul ei). În mijlocul vacarmului general și în ciuda animației pestrițe, la fel de izolați intelectual suntem toți, indiferent de calibrul nostru cultural.

Mi-am reamintit de articolul de acum unsprezece ani într-o discuție de la începutul lui august 2007 cu Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu. Deplângeam împreună lipsa de recepție a unor autori, felul în care sunt scrise recenziile despre alții etc. Mi-am dat deodată seama că termenii în care discutam erau parcă desprinși din articolul din 1996. Revelația că nimic nu se schimbase m-a determinat să revin la teza propusă atunci.

Cartea pe care o aveți acum sub ochi reprezintă rescrierea integrală a articolului din 1996. Argumentul a fost amplificat și clarificat, păstrând neschimbată teza inițială. Am încorporat formei inițiale a

articolului alte texte scrise cam în aceeași perioadă, care mi s-a părut că luminează mai bine structura argumentului.¹ Sub titlul *Despre idei & blocaje. O modestă propunere de a regândi cultura română pornind de la ce îi lipsește, fără a renunța la ceea ce, în aparență, îi prisosește*, încredințez acum cititorilor rezultatul acestei rescrieri, în semn de tristă consemnare a faptului că nimic nu s-a schimbat, iar explicația propusă atunci, niciodată criticată ori refutată, stă încă, din păcate, în picioare.

Această carte nu ar fi fost niciodată concepută sub forma pe care o aveți sub ochi fără entuziasmul lui Gabriel Liiceanu și nu ar fi fost făcută în doar o lună și jumătate fără răbdarea Lidiei Bodea. Citind articolul meu din 1996, Gabriel Liiceanu m-a îndemnat să îl republic, și, în dialog mental cu el, am construit apoi cartea. Asistându-mă pas cu pas în alcătuirea ei, Lidia Bodea, prin grija și atenția ei, m-a ajutat să transform o scriere tumultuoasă într-un text temperat. Țin să le exprim aici toată gratitudinea mea. Totodată, vreau să îi mulțumesc și lui Mircea Mihăieș, care, de când ne cunoaștem, a jucat de fiecare dată un rol important în finalizarea tuturor cărților mele.

II

Situația de fapt

Dacă un călător *ideal* ar poposi în România culturală a ultimelor decenii, ar fi frapat de faptul că aici ideile nu se dezbat, argumentele nu sunt ascultate, obiecțiile sunt trecute cu vederea, teoriile sunt luate în balon, iar sunetul calm al discuției se aude numai când autorii au murit ori când numele lor a primit confirmarea canonică a Occidentului. Călătorul nostru ar observa că la noi cărțile originale nu suscită discuții, școlile de gândire sunt mode de împrumut ori grupuri sudate prin forța convingerilor profitabile, teoriile noi trezesc apatii durabile și stârnesc antipatii ireversibile, în timp ce, sub raport uman, competențele cedează totdeauna invidiilor, invidiile corup ireversibil onestitatea, adevărul cedează totul bârfei, bârfa nu cedează nici celei mai solide reputații, iar mersul ideilor este un povârniș al elanurilor avortate.

Dacă ar putea reveni printre noi azi, Benjamin Fundoianu ar relua (schimbând doar beneficiarul) argumentul său din 1921, formulat într-o carte briliantă, *Imagini și cărți din Franța*. Potrivit lui Fundoianu,

cultura română este o provincie a culturilor mari, ilustrând toate imperfecțiunile imitației și suferind de toate lipsurile faptului de a fi permanent în urmă, mereu la remorca unui centru pe care nu îl poate atinge, ci doar maimuțări ori, în cel mai bun caz, imita. Cultura română este o colonie a culturii franceze. Din acest motiv, spune Fundoianu, lupta lui Iorga împotriva influenței franceze a fost lipsită de sens, iar literatura noastră, în cel mai bun caz, nu e decât o contribuție la cea franceză. Concluzia lui Fundoianu este că oamenii conștienți din cultura română ar trebuie să o abandoneze și să emigreze în cultura franceză, preferând logic metropola, coloniei. Este ceea ce de altfel a și făcut, din 1923.

Reîntors printre noi, Eugen Ionescu ar relua argumentul din *Nu*, corozivul său pamflet teologico-literar din 1934. De vreme ce există Dumnezeu, orice altă activitate în afara considerării existenței Lui este inutilă, de nesuștinut. Pe cale de consecință, creația literară și critica literară sunt inutile, valoarea culturală fiind în sine relativă, iar actul critic reversibil: orice se poate demonstra cu egală îndreptățire. Deci, ca orice cultură, cultura română, în loc să se ocupe de Dumnezeu, se rătăcește în consecințele absenței Lui, risipindu-se în absurditățile relativismului. Dar, în chip de cultură *română*, cultura noastră e inexistentă, deoarece unei analize obiective, dacă îi comparăm valorile pe care ea le omologhează cu valorile pe care marile culturi le confirmă, nu rezistă nimic. În cuvintele limbii de azi, Eugen Ionescu ar spune că trăim într-o cultură *second hand*. Deci, dacă am

valoriza mai degrabă ființa decât neființa, dacă am prețui mai mult valoarea decât nonvaloarea, am abandona-o. Ceea ce, cu ajutorul și al vitregiei istoriei, Eugen Ionescu a și făcut.

Mai aproape de noi, într-un text scris în 1982, dar publicat abia în 1991, Ioan Petru Culianu a dezvoltat următorul argument: cultura română de azi nu există; în România postbelică nu s-a produs nimic important; este o cultură radical provincială, în care nu există o selecție a valorilor, nu se discută lucruri importante, iar nivelul discuțiilor ignoră dezbaterile la zi din alte părți ale lumii; este o cultură în care, dacă rămâi, ești automat un provincial, și pe care, dacă o părăsești, trebuie să o uiți cât mai complet, pentru că, dacă nu o faci, rămâi marcat. Este, știm bine, cultura din care, din 1971, Ioan Petru Culianu s-a smuls, pentru a nu mai privi înapoi. Iar când a reînceput să privească înapoi, după 1990, a fost el smuls – din lume.

Vedem că, substanțial vorbind, același tip de judecată a fost aplicat culturii noastre și în 1921, și în 1934, și în 1982: de persoane temperamentale foarte diferite, cu un bagaj cultural și de specialitate foarte diferit, care își argumentau foarte diferit judecata de evaluare și care, lucru deopotrivă întristător și remarcabil, au indicat aceeași soluție verdictului de condamnare: abandonul. Potrivit acestor autori, într-un fel sau altul, cultura română este o cultură de mâna a doua, captivă unor mecanisme care o fac să funcționeze fie ca o cultură a formelor fără fond, fie ca una a fondurilor fără forme și care pare să fie

condamnată să oscileze infertil între două forme de servilism: servilismul unei sincronizări care ne anulează și servilismul unei izolări care ne malformează. E limpede că în cultura noastră, nu de ieri de azi, ceva este în neregulă (vezi Anexa II, „Despre argumentul lui Titu Maiorescu”).

Cu toate acestea, România este departe de a fi un deșert cultural. Dimpotrivă, din punctul de vedere al valorilor care apar în cuprinsul ei, este, ca toate culturile vii, asemenea unei grădini. Dar e o grădină paradoxală, în care își ating înflorirea deplină numai florile cultivate la îndemnul și cu grija altora, din afară, și în care rămân pitice și incoate toate florile care nu au avut norocul să atragă atenția grădinarilor din afară. Cultura română e o grădină care lânzește fără relief pe mâna grădinarilor autohtoni și care se animă luxuriant pe mâna grădinarilor occidentali. Să se compare, de pildă, relieful căpătat de Mihail Sebastian la noi, *după* publicarea lui în străinătate (și ambalat în succesul avut acolo), cu relieful lui în țară, *înainte*. Parcă am vorbi de personalități valorice diferite.

Paradoxul mediului cultural românesc este că deși produce valori, nu e capabil să le asigure nici omologarea, nici strălucirea, nici dimensiunea universală. Pe valori, mediul cultural românesc le creează, dar nu le cultivă decât la un nivel parohial de întreținere, nu la dimensiunea universală pe care, poate, în unele cazuri, ar merita-o. Rămas în țară, Brâncuși ar fi ajuns la fel de necunoscut ca oricare alt mare sculptor român omologat doar în țară – și ar fi fost

pierdut și pentru noi și pentru arta universală. Plecat în străinătate, cu exact ideile pe care deja i le știam din țară, Mircea Eliade a putut deveni universal; rămas în țară și având norocul să nu fie asasinat ca Mircea Vulcănescu, Constantin Noica a devenit un filozof local, în ciuda anvergurii gândirii sale, care e europeană. Cine se poate îndoi că, lansat la București și nu la Zürich, manifestul dadaist nu ar fi avut și soarta, și durata, și prestigiul republicii de la Ploiești?